

Kuukkanen, J.M. (2008). Making Sense of Conceptual Change. *History & Theory* 47(3), 351-373.

[Gerhard Oosten, 2011]

Het gebruik van historische begrippen door de geschiedenis (van ideeën) heen kan problemen opleveren als je kijkt naar het begrip zelf. Het begrip verandert met de tijd en is niet meer onderling inwisselbaar met hetzelfde begrip in een andere periode.

Maar hoe is dan een geschiedschrijving (van ideeën) mogelijk als de begrippen die gebruikt worden niet hetzelfde zijn? Kuukkanen verdedigt de stelling dat een begrip bestaat uit een onveranderlijke kern en een veranderende, context en tijdsafhankelijke 'schil'. Hierdoor is praten over het veranderen van begrippen 'conceptual change' mogelijk. Mocht echter de kern van het begrip veranderen dan gaat het niet meer om 'change' maar om 'replacement'.

Om het bovengenoemde probleem te introduceren gebruikt de auteur de kritiek op Lovejoy's *The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea*, (Cambridge, 1936). In dit werk wordt een constante ontwikkeling van ideeën beschreven: de zogenaamde 'unit-ideas'. Critici beschouwen deze unit-ideas als onhistorisch en context- of tekst/narratief-afhankelijk. Kuukkanen erkent dat deze lijken te komen van een "Platonic origin emphasizing ahistorical spirituality" maar dat er op een andere wijze gekeken moet worden naar deze ideeën. Zij moeten worden opgevat als "tools with which intellectual historians make sense of the past and communicate their results to contemporaries" (p.353).

Allereerst wordt bekeken waarom het uitgangspunt van onveranderlijke ideeën ahistorische geschiedschrijving lijkt op te leveren. Een belangrijk probleem is het geven van een definitie van een specifiek begrip dat past bij al de periodes waarin het toegepast werd. Mocht er een definitie gegeven worden dan betekent dat automatisch dat er elementen wel en andere elementen of onderdelen niet genoemd worden. Aangezien een (meta-)begrip geacht wordt algemeen toepasbaar te zijn zou behalve de vraag *wanneer* een begrip gebruikt werd ook moeten worden onderzocht *wat* het begrip inhield. Vooral in de geschiedschrijving van de natuurwetenschappen bijvoorbeeld is de vraag gesteld *wanneer* een 'field concept' nu eigenlijk begon te bestaan. Bij het definiëren van een concept vallen dan eerdere concepten, "voorlopers" als het ware, weg wat historisch niet erg juist lijkt. Om een weg te vinden uit dit dilemma zouden we in plaats van een statische interpretatie van begrippen juist een meer dynamische en historische manier moeten kijken naar die begrippen. Het gevaar van definiëren is dat een omschrijving historisch niet correct is doordat het begrippen/omschrijvingen bevat die niet in een bepaalde tijd voorkwamen. Wordt er juist een hele minimale definitie gegeven die wel ieder tijdvak recht zou doen hebben we er niets aan omdat het juist zo beperkt is. Ook deze wijze doet geen recht aan de geschiedenis. Sowieso schuilt in het geven van definities het gevaar van anachronismen. We zouden alleen die omschrijvingen mogen gebruiken "which the agent himself could at least in principle have applied to describe and classify what he was doing." (Skinner, in Kuukkanen, p.356) Kortom er is een cognitief bezwaar tegen het postuleren van unit-ideas door de problemen met de definitie en een methodologisch bezwaar dat het historisch incorrect is om hedendaagse begrippen toe te passen op het verleden.

In het tweede deel worden de reacties onderzocht van degenen die zich verzetten tegen de mogelijkheid van het schrijven van een geschiedenis waarin ideeën of concepten een belangrijke rol spelen. Dat is op de eerste plaats een meer linguïstische benadering van deze 'ideeëngeschiedenis'. Hierbij moet volgens Skinner, Bevir en Pocock, deze geschiedschrijving zich beperken tot de 'analysis of linguistic entities as the main object' (p.358). Maar zou dat automatisch betekenen dat alleen gesproken mag worden in context- en tijdsspecifieke begrippen (die gekend zijn door historische actoren)? Volgens Kuukkanen niet. Hij begint met uit te leggen waarom we gebruik maken van begrippen. Om enige rust en stabiliteit in een anders chaotische wereld te scheppen worden individuele zaken ingedeeld en geclassificeerd onder één algemeen begrip. Dit werkt ook zo bij de geschiedschrijving van ideeën of concepten. Daar ontstaat een tweedeling van generalisten als Lovejoy, die zich meer richt op wat ideeën gemeen hebben en specialisten als Skinner, die letten op het individuele en de verschillen. In de praktijk levert deze laatste visie een tweetal problemen op. Allereerst hanteren we in het dagelijks leven wel algemene begrippen als 'democratie' maar volgens Skinner zouden we eigenlijk moeten spreken van 'democratie 1 in tijdvak X in context Y' en 'democratie 2 in tijdvak A in context B'.

Ook zijn eis alleen maar het vocabulaire te gebruiken van de eigen tijd leidt in de praktijk tot problemen. Het argument dat Skinner zélf in zijn werk niet toepast wat hij eist is minder sterk dan het Gadameriaanse interpretatieprobleem "... *any study of original meanings is conditioned by the contingent historical situation of the interpreters as well as those being interpreted.*"(p.361). Daarbij komt dat de bestudering van een begrip in het verleden vragen oproept met betrekking tot onze eigen definitie van hetzelfde woord. Kuukkanen stelt dan ook dat een geschiedschrijving van ideeën wel moet uitgaan van het bestaan van (meer) algemene begrippen. Dit omdat we anders verzeilen in losse, discontinue en verschillende eenheden als geschiedschrijving. Maar wat zijn dan de criteria waarop we begrippen samen nemen als één? Wat hebben ze gemeenschappelijk?

Om deze vraag te beantwoorden bekijkt de auteur allereerst de mogelijkheden uit de *Cognitive History of Philosophy and Science*. Deze visie gaat er, met betrekking tot concepten, van uit dat "*the overlapping set of 'similarities' or 'resemblances' makes a concept into a unit, entitles us to call it the 'Y' and enables us to write its history.*"(p.363). Dit lijkt een goede invalshoek te zijn omdat nu de mogelijkheid open blijft voor ontwikkeling van een concept. Maar dit verschilt van Lovejoy's *unit-ideas* als we kijken naar de criteria die nodig zijn om verschillende interpretaties van ideeën onder één concept te voegen.

Lovejoy schijnt te suggereren dat hoewel er een verschil kan bestaan in uitleg van een begrip, deze toch identiek zijn. Anders gezegd de kern, '*inherent qualities*' blijven bestaan hoewel de '*external qualities*' kunnen verschillen. Belangrijk is op te merken dat in deze visie *alle inherent qualities* van verschillende concepten hetzelfde moeten zijn om ze tot één concept of *unit-idea* te bestempelen. *Cognitive History of Philosophy and Science* daarentegen vereist geen *vaste set* van eigenschappen om twee concepten in één conceptueel "familieverband" in te delen. Kuukkanen laat aan de hand van een schematische weergave van de twee visies zien dat er een probleem ontstaat als we het familieverband op een concept toepassen dat in een meerdere periodes gebruikt wordt. Als er geen "vaste" eigenschappen of omschrijvingen zijn maar alleen een relatie met een andere eigenschap of omschrijvingen vlak voor en na een concept in een bepaalde tijd, dan zou er in vergelijking met het eerste en laatste concept geen enkele gemeenschappelijke eigenschap zijn. En wat hebben ze dan nog gemeen?

Je zou op z'n minst een omschrijving moeten hebben hoever een concept mag/kan veranderen om nog 'hetzelfde' genoemd te worden. Volgens de auteur levert deze weg dus ook niets op. In ieder geval intuïtief gezien hebben we moeite om op deze wijze verschillende begrippen in verschillende tijdvakken bij hetzelfde concept in te delen.

In het volgende deel ontvouwt Kuukkanen zijn visie gebaseerd op bovenstaande overwegingen. Hij begint door nogmaals te stellen dat om überhaupt te kunnen categoriseren we het besef moeten hebben van het bestaan van iets algemeen of gemeenschappelijks. Dus als we een geschiedenis willen schrijven van een idee of concept dan moeten we er van uit gaan dat die in de geschiedenis aanwezig zijn.

De visie van Skinner gaat er teveel vanuit dat concepten organische gehelen zijn die alleen apart en in een specifieke tijd/context bekeken kunnen worden. Hierbij worden ze teruggebracht tot een contextafhankelijke narratief dat niet verandert maar vervangen wordt en dus geen afdoende verklaring kan vormen voor de werking van *conceptual change* in de (ideeën-)geschiedenis. Toch heeft een idee of concept inderdaad een narratieve component die een historicus gebruikt om een tijd te beschrijven en is een concept dus voor een deel geconstrueerd. Maar voor een ander deel "bestaan" ze echt en kunnen worden teruggevonden in het denken van verschillende personen in verschillende tijdvakken. Een concept bestaat uit verschillende eigenschappen zoals uit bovenstaande bleek. Als de basiscomponenten of eigenschappen terug te vinden zijn in het gedachtegoed van een persoon/personen dan kunnen we zeggen dat ze bestaan. Om verschillende concepten onder een '*unifying concept*' te kunnen scharen moeten tenminste twee componenten van een concept hetzelfde zijn. Deze '*conceptual content*' sluit niet uit dat er nog meer eigenschappen of omschrijvingen bestaan maar dat deze geen onderdeel vormen van de kern van een concept:

Thus, we can assume that a historical concept is composed of two main components: the core of concept Xc, and the margin of concept Xm. The core is something that all instantiations must satisfy in order to be "the same concept." (p.367)

Aangezien een belangrijke rol van begrippen/concepten is om te verhelderen zijn uitgebreide, specifieke eigenschappen of beschrijvingen niet noodzakelijk om de kern van een concept te kennen.

Ten slotte wordt bekeken hoe historici omgaan met '*conceptual change*'.

De andere mogelijkheden (continuïteit en *replacement*) worden aan de hand van een schema toegelicht. Maar hoe stelt een historicus vast of er sprake is van *conceptual change*? De kern van het antwoord zit hem in de vaststelling dat dit ligt aan de vraagstelling. Er zijn geen harde grenzen tussen kern en minder essentiële eigenschappen of beschrijvingen die worden getrokken door het onderzoek zelf:

If one is interested in finding out whether the beliefs about the structure of matter of nineteenth century chemists were essentially the same as those of modern chemists, one does not necessarily have to take into account all the minute differences in the thinking of chemists during these periods, but rather see whether there is an common ground among them. (p. 371)

De conclusie begint met de opmerking dat de auteur de linguïstische ideeëngeschiedenis niet wil afdoen als onacceptabel. Het is een andere kijk op *conceptual change* in de geschiedenis naast die van de *unit-ideas*. De keuze voor een visie moet een bewuste keuze zijn want "*the chosen theoretical commitments determine the historical narrative.*" (p. 371) Dat betekent ook een keuze voor meer continuïteit (*unit-ideas*) of meer nadruk op discontinuïteit en verschillen (linguïstische visie). Maar ook bij de laatste interpretatie zal er toch geaccepteerd moeten worden dat bij de beschrijving van de verschillen, wordt uitgegaan van (het bestaan van) concepten. Ten slotte benadrukt Kuukkanen dat welke richting je ook kiest de bewijslast op empirische gronden moet worden aangetoond. Als je aan die eis voldoet dan is er niets ahistorisch is aan ideeëngeschiedenis.

Achtergronden, eigen ervaringen en vragen

Dit artikel is een voorbeeld van een theoretisch onderzoek over of, wanneer en hoe we kunnen spreken over *conceptual change*. Er zitten wel enkele praktijkvoorbeelden bij maar die dienen meer ter ondersteuning. Het opiniërende karakter van het stuk komt terug in de opzet dat bijna dialectisch/scholastisch van opbouw is. Na een schets van het probleem worden verschillende theorieën/visies behandeld die ter onderbouwing of als kritiek kunnen dienen waarna de auteur zijn commentaar levert. Uiteindelijk is er een 'derde weg' tussen de keuze van *unit-ideas* of de linguïstische visie. Toch leunt de visie van Kuukkanen zwaar op die van Lovejoy en zijn '*unit-ideas*'. De schema's ondersteunen het betoog alhoewel een schematische uitleg over continuïteit van begrippen eigenlijk voor zich spreekt. Voor een leek is aan de hand van dit artikel niet na te gaan of er naast de visie van Lovejoy/Kuukkanen en Skinner c.s., nog andere interpretaties zijn. De methodologische verantwoording is dan ook beperkt tot bespreking van de verschillende visies naar aanleiding van het boek van Lovejoy en de hoofdstroom van kritiek daar op. Waarom er voor deze opzet is gekozen wordt niet toegelicht maar voor een artikel dat verschillende theorieën/visies bespreekt lijkt me dit geen vreemde opzet.

De literatuurverwijzingen bevatten geen eigen publicaties maar wel veel verwijzingen naar publicaties van, en over, de exponenten van de twee behandelde visies i.c. Lovejoy en Skinner. Daarnaast artikelen uit onder andere *Journal of the history of Ideas*, *History and Theory* en *Philosophy of Science*.

Zoals gezegd is het theoretische gehalte hoog maar dat wil niet zeggen dat er geen verbinding is met de lespraktijk. De vraag of een ontwikkeling past in een specifiek concept of idee komt toch met enige regelmaat aan de orde. Het blijkt een prikkelende manier om een begrip of de definitie daarvan te behandelen. Daarbij gaat het om begrippen die de leerlingen al (lijken) te kennen zoals 'kolonisatie' of 'democratie'. Hoewel niet origineel vormen vragen als 'Was Nederland na de grondwetsherziening van 1848 een democratie?' of 'Kun je spreken van kolonisatie van het Middellandse Zeegebied door de Grieken in de achtste eeuw?' al snel stof tot discussie. Want wat betekent dat woord/concept eigenlijk? Waarom past het wel of niet in het verleden? Hoe kan het dat zo'n begrip verandert in de tijd? Kun je die verschillende begrippen dan vergelijken en hoe ver gaat dat dan? Vragen die Kuukkanen ook probeert te beantwoorden in zijn artikel. Net als bij de discussie over begrippen is het vergelijken van dezelfde begrippen in andere tijden niet voor iedere leerling interessant. Het vraagt om

Egan's filosofische denken en in mindere mate, wat de relativering betreft, een ironisch denker. Zo'n discussie is ook te voeren in MAVO4 kwam ik laatst achter bij de behandeling van bovenstaande vraag over de grondwet van 1848. Geheel spontaan kwam een leerling met de opmerking dat het voor "die mensen in die tijd wel een democratie was omdat de koning minder mocht zeggen" maar "...dat vinden we nu helemaal niet democratisch, dat zo weinig mensen mogen stemmen." Ik moet wel toegeven dat het achteraf een gemiste kans was om eens te kijken wat nu de 'kern' was van het concept 'democratie' in de klas.

Daar was wel aanleiding toe omdat er al snel een discussie ontstond wat nu eigenlijk 'democratie' was omdat ik een aantal interpretaties van het begrip gaf. Men wilde toen niet verder praten over de vraag of Nederland een democratie was voordat ik een finale definitie had gegeven "...anders kunnen we de vraag niet beantwoorden!".

De contextafhankelijke visie liet ik toen maar even voor wat het was maar het zou, in ieder geval voor een aantal leerlingen, een aardige exercitie zijn geweest.

Had iemand gevraagd naar de kern van het begrip (volgens Kuukkanen) dan had ik zelf ook even na moeten denken. Kortom, dit artikel confronteert ons met het feit dat we diverse begrippen door de verschillende tijdvakken heen gebruiken maar dat er vanuit geschiedfilosofisch perspectief vragen gesteld kunnen worden over het gebruik van deze begrippen. Deze constatering biedt kansen om leerlingen te laten zien of te (laten) ervaren wat historici doen als ze deze basisbegrippen, nog los van de colligerende begrippen, gebruiken om hun visie te verduidelijken en begrijpbaar te maken. Daarbij moet worden aangetekend dat dit voor het merendeel van de leerlingen, aanvankelijk, vooral weerstand oproept maar dat het vooral voor de hoogste klassen (van ieder niveau!) een zinvolle oefening lijkt. Wellicht gecombineerd met de 'krachtige leeromgeving' uit artikel 1 waarbij de verschillende interpretaties, achtergronden en kijk van de leerlingen op de inhoud van begrippen in kunnen worden meegenomen.

Het is voor de auteur van een hoog theoretisch artikel gepubliceerd in *'History and Theory'* misschien logisch om zich te beperken tot theorieën en schema's en een concreet voorbeeld achterwege te laten. Toch vraag ik me af hoe de auteur, die het wel heeft over de 'basiscomponenten' of de 'kern' van een begrip, in een concreet geval komt tot een bepaling van die basiscomponenten. Nogmaals, schematisch wordt dit toegelicht maar waarom niet een begrip als 'democratie' langs de verschillende visies gelegd? En hoe doe je dat dan concreet? Waar hou je op met het verzamelen van verschillende visies of interpretaties? Doordat een uitgewerkt voorbeeld ontbreekt kan de auteur buiten schot kan blijven omdat er niets concreets is waarop zijn theorie kan worden getoetst. Ik blijf met een dubbel gevoel zitten.

Aan de ene kant begrijp ik waarom hij een voorbeeld achterwege laat. Het zou kunnen dat hij dan wordt aangevallen op bijvoorbeeld de hoeveelheid interpretaties, in plaats van een meer inhoudelijke kritiek op zijn these. Aan de andere kant is het volkomen gerechtigd om te vragen naar een praktische toepassing van een voorgestelde theorie. Het hoeft niet te gaan om een lesvoorbeeld zoals bij artikel 1, maar een uitwerking van de voorgestelde visie zou zijn opvatting in hoge mate versterken.

Het is ook niet geheel duidelijk of de auteur in dit artikel alleen de hoofdstroom van de verschillende visies op *conceptual change* heeft gebruikt of dat er nog meer opvattingen zijn. Zoals gezegd blijf je als leek zitten met de vraag welke mogelijke andere interpretaties een bijdrage kunnen leveren. Dat is minder het geval met het eerste artikel aangezien daar duidelijk de focus ligt op één visie i.c. de visie van Vygotsky en Galperin. Dit betekent dat je daar als leek wéét dat er andere visies zijn terwijl je dit bij het artikel van Kuukkanen tot op zekere hoogte moet aannemen.

Hier ligt dus ruimte voor verder onderzoek naar andere invalshoeken.